Przegląd Historyczny, Tom CXVII 2026, Zesz. 1
ISSN 0033-2186, e-ISSN 3071-9569
Copyright © by Michał Tomaszek, 2026
Creative Commons: Uznanie Autorstwa (CC BY) 4.0
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
https://doi.org/10.31338/3071-9569.phis.2026-1.1

MICHAŁ TOMASZEK
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Historii
ORCID 0000-0001-5078-8068

Opowieść o upadku królestwa Gotów zawarta w syntezie historii Hiszpanii napisanej w kręgu króla Kastylii Alfonsa X Mądrego

The Story of the Fall of the Gothic Kingdom in a Synthesis of Spanish History Written in the Circle of King Alfonso X the Wise of Castile

Abstract

The article is devoted to the analysis of the account contained in the great chronicle of Spanish history (compiled in the second half of the thirteenth century under the patronage of King Alfonso X the Wise of Castile) of the Muslim invasion of the Iberian Peninsula in the eighth century, the resulting defeat of the Christians and the fall of the Gothic kingdom, as well as the beginnings of the rebirth of Christian states. The main research issues related to this topic are the strategies used to narrate the defeat, the explanations offered for its causes, and the attitude of thirteenth-century authors towards the entire tradition of the Spanish kingdom of the Goths. The latter issue is linked to a broader question: Alfonso X's choice of the Gothic past as one of the elements in transforming the identity of the subjects of his expanding kingdom, which brought together various peoples. It should be remembered that the chronicle was written in Romançe, the old Castilian language of the time. If we assume that the chroniclers were convinced that the Christian defeat was sent by a wrathful God as punishment for sins, we must determine how they defined guilt. To what extent were only the rulers sinful, and to what extent was the entire population? Another research problem included in the analysis is the dependence of individual elements of the story not only on older, mainly Asturian sources, but also on plots or archetypes present in the Bible and the works of ancient authors. The analysis indicates the enormous significance of the Muslim invasion, which marked this turning point, for the vision of Spanish history constructed by Alfonso and his authors. Their work was imbued with pride in the history of the Goths, and the lamentable defeat of the latter, because of its analogies with sinfulness and the prospects for human salvation, did not assume the character of finality.

Słowa kluczowe: Alfons X Mądry, historiografia kastylijska XIII wieku, muzułmański podbój Hiszpanii, bitwa pod Covadonga, mit gocki w średniowiecznej Hiszpanii

Keywords: Alfonso X the Wise, 13th-century Castilian historiography, Muslim conquest of Spain, Battle of Covadonga, Gothic myth in medieval Spain

WPROWADZENIE

Podbój przeważającej części Półwyspu Iberyjskiego, dokonany na początku VIII w. przez muzułmanów, stał się w nieunikniony sposób tematem refleksji historycznej rozwijanej przez kolejne stulecia w chrześcijańskich królestwach północnej Hiszpanii. Jego interpretacja powiązana była z innym problemem, odnoszącym się do kwestii tożsamości. Elity owych królestw potrzebowały mianowicie określić swój stosunek do tradycji królestwa Wizygotów, które między V stuleciem a inwazją muzułmańską obejmowało większą część, a przez pewien czas nawet cały Półwysep Iberyjski. Refleksja przybrała dojrzałą postać w XIII w., przełomowym nie tylko dla historii rekonkwisty, czyli odbierania ziem podbitych przez muzułmanów[1], ale i dla hiszpańskiej historiografii. Wtedy to powstały syntezy historyczne zawierające pełną i rozbudowaną opowieść o dziejach poszczególnych królestw oraz całego Półwyspu.

Istotne okazały się tutaj zwłaszcza inicjatywy Alfonsa X Mądrego (*El Sabio*), panującego w latach 1252–1284 króla zjednoczonych Kastylii i Leónu. Z jego inspiracji i pod jego nadzorem w latach siedemdziesiątych XIII w. anonimowi autorzy zaczęli opracowywać dwa teksty: *General Estoria* i *Estoria de España*. Pisali po kastylijsku czy też, jak wtedy to nazywano, w *romance*[2]. Za sprawą Alfonsa właśnie kastylijski stawał się wówczas językiem zbiorów prawniczych oraz tekstów naukowych z różnych dziedzin. Zarazem praca nad dziełami prawniczymi, historycznymi i naukowymi w kastylijskim i wszystkie inspirowane przez króla przekłady, w tym z arabskiego, przyczyniły się do ukształtowania jego literackiej i urzędowej postaci[3].

Rozbudowywanie owych syntez odpowiednio historii uniwersalnej i historii Hiszpanii przeciągnęło się na kolejne dekady już po śmierci Alfonsa. Tematem niniejszego artykułu będzie historia upadku Gotów i stosunek do ich dziedzictwa w ujęciu Alfonsa X i jego uczonych współpracowników.

Historycy króla Alfonsa potrzebowali wyjaśnić sobie i swoim odbiorcom, dlaczego w ogóle doszło do tak straszliwej klęski chrześcijan. Idąc za wcześniejszą

---

[1] Termin „rekonkwista", poza Hiszpanią powszechnie stosowany, w mediewistyce hiszpańskiej jest sporny. Część historyków dziś odrzuca go jako skompromitowany apologetycznym wykorzystaniem m.in. w polityce historycznej dyktatury Franco. Jak jednak argumentuje Carlos de Ayala Martínez, lepszego terminu, który obejmowałby i same działania wojenne przeciw muzułmanom, i rozwijaną wokół nich ideologię, nie znaleziono, C. de Ayala Martínez, *The 'Reconquest': a new proposal of definition*, „Imago Temporis. Medium aevum", 18, 2024, s. 25–43.

[2] Dominował on na co dzień wśród jego poddanych, nie mając zresztą jednolitej postaci. Wyróżnia się dla tamtej epoki dialekty: z północnej Kastylii, zwany *burgalese* (tj. z okolic Burgos), tzw. mozarabski toledański (z Nowej Kastylii) oraz z południa. Por. E. Fidalgo, M. Metzeltin, *Alfonso X y las lenguas de su reino*, w: *Alfonso X el Sabio. Cronista y protagonista de su tiempo*, red. E. Fidalgo, San Millán de la Cogolla 2020, s. 115–135, zwłaszcza s. 119–120. Tamże (s. 121) o znanym zredagowanym w kastylijskim dokumencie – traktacie z Cabreros z 1206 r.

[3] O tym zob. np.: R. Cano Aguilar, *La construcción del idioma en Alfonso X "El Sabio"*, „Philologia hispalensis", 4, 1989, s. 463–473; por. też: M. Pons Tovar, *La traducción de los textos latinos al castellano en la corte de Alfonso X el Sabio*, „AnMal [= Analecta Malacitana] Electrónica", 29, 2010, s. 241–251.

tradycją historiograficzną, o której też będzie mowa, tłumaczyli zdarzenie jako karę zesłaną przez Boga. Należało też jednak określić, na kim spoczywała wina za wywołanie gniewu Stwórcy: na całym ludzie, na pewnych jego grupach czy na władcach. Z tymi kwestiami wiązała się ocena dziejów Gotów w kronice.

Inny uwzględniony w niniejszym artykule wątek to sposób opowiedzenia o pierwszym po katastrofie królestwa Gotów zwycięstwie nad muzułmanami, odniesionym przez Pelaya (Pelagiusza).

ALFONS X MĄDRY, KRÓL KASTYLII

Alfons X Mądry to niezwykle ważna postać w historii średniowiecznej Hiszpanii[4]. Dla czytelności poniższych analiz potrzebne będzie przypomnienie podstawowych wiadomości.

Wojny jego ojca, Ferdynanda III, bardzo rozszerzyły obszar królestwa Kastylii. Muzułmanom odebrano Kordobę, Sewillę, Murcję. Alfons opanował Nieblę i Kadyks, a ok. 1260 r. podjął nawet próbę zdobycia przyczółków w północnej Afryce[5].

Potem jednak borykał się z muzułmańskim powstaniem w Murcji. Także emir Grenady oraz szejkowie południowych rubieży, którzy stali się tymczasem wasalami królów Kastylii, wykorzystując bunt baronów przeciwko Alfonsowi, już w latach siedemdziesiątych toczyli z nim walki. Dołączył do nich nowy uczestnik: państwo Merynidów na obszarze Maroka[6].

Będący poprzez matkę wnukiem Filipa szwabskiego, Alfons X został zaproszony przez zwolenników Hohenstaufów do objęcia tronu króla rzymskiego. W 1257 r. wybrano go w trakcie podzielonej elekcji. Elektorzy należący do stronnictwa

---

[4] Literatura dotycząca Alfonsa X – w języku hiszpańskim, ale też w angielskim – jest ogromna. Klasyczna biografia, w której na 1140 stronach dominuje polityka i nie ma wyodrębnionych rozważań o projektach naukowych, to A. Ballesteros-Berett, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona 1963. Istnieje internetowy informator o władcy i jego dziełach: Alfonso X el Sabio (cervantesvirtual.com). W języku angielskim przystępnie napisana monografia to: J.F. O'Callaghan, *The Learned King. The Reign of Alfonso X of Castile*, b.m. 1993, i nowsza tego samego autora, skoncentrowana na aspektach kreowania i stosowania przez Alfonsa X prawa: tenże, *Alfonso X, the Justinian of His Age Law and Justice in Thirteenth-Century Castile*, Ithaca, NY 2019. Niemal nie ma literatury naukowej w języku polskim (choć każdy podręcznik historii powszechnej średniowiecza musi wspomnieć tę postać). Wyjątki – artykuły o wybranych fragmentach i aspektach jego monumentalnego zbioru praw *Siete partidas* zob. A. Niewiński, *Las Siete partidas Alfonsa X jako źródło do dziejów historii wojskowości. Wybrane zagadnienia*, „Roczniki Humanistyczne", 67, 2019, 2, s. 57–78; R. Sasor, *Reguły stanu rycerskiego w Siete Partidas Alfonsa X Mądrego. Tekst i kontekst*, „Terminus", 24, 2022, 3 (64), s. 287–326.

[5] Por. J.A. García de Cortázar, *De las conquistas fernandinas a la madurez política y cultural del reinado de Alfonso X*, „Alcanate: Revista de estudios alfonsíes", 3, 2002–2003, s. 27–31 – pokazanie ciągłości afrykańskich planów podbojów od czasów króla Kastylii z przełomu XII i XIII w. Alfonsa VIII do jego prawnuka Alfonsa X Mądrego.

[6] O relacjach Alfonsa z emiratem Grenady zob. F. García Fitz, *Alfonso X y sus relaciones con el Emirato granadino: política y guerra*, „Alcanate", 4, 2004–2005, s. 35–77.

przeciwnego, gwelfów, wybrali bowiem niemal równocześnie na króla brata władcy Anglii, Ryszarda hrabiego Kornwalii. Przez następne kilkanaście lat obaj kandydaci zabiegali o poparcie dla siebie książąt i możnych, prałatów i miast Rzeszy, jak również o akceptację papieża[7].

Alfons nie pojawił się osobiście w Niemczech. Wyruszył po koronę dopiero w 1275 r., po śmierci Ryszarda, gdy dla jego kandydatury było już zbyt późno. Tymczasem bowiem jesienią 1273 r., z poparciem papieża Grzegorza X, został wybrany i ukoronowany Rudolf z Habsburga. Alfons spotkał się w Prowansji z papieżem i musiał pogodzić się z definitywnym odrzuceniem jego aspiracji.

Starania o koronę cesarską pochłaniały pieniądze, energię i uwagę Alfonsa. Nie cieszyły się popularnością w jego dziedzicznych królestwach. W atmosferze niechęci do planów postrzeganych jako mrzonki, w 1273 r. wybuchnął wspomniany już bunt baronów, pierwszy za panowania Alfonsa. Jego przywódcą był brat króla, infant Filip. Buntownicy sprzymierzyli się nawet z emirem Grenady. Z istotnym udziałem żony Alfonsa, królowej Jolanty z Aragonii, doszło wtedy do pacyfikacji na kompromisowych warunkach.

Wkrótce jednak nadszedł kryzys sukcesyjny. W lecie 1275 r., gdy Alfons wyjechał za Pireneje, zmarł nagle jego najstarszy syn, infant Ferdynand, znany pod przydomkiem La Cerda. Stało się to podczas pierwszej inwazji Merynidów. Obroną dowodził wówczas Ferdynand wraz z mistrzami zakonów rycerskich. Sytuację militarną uratował wówczas kolejny syn Alfonsa, siedemnastoletni Sancho.

Zmarły Ferdynand był ożeniony z francuską księżniczką Blanką, córką króla Ludwika IX Świętego. Z tego małżeństwa urodziło się dwóch synów: Alfons i Ferdynand. Król Alfons w swoich prawniczych zbiorach przeznaczonych dla całego królestwa formułował zasadę sukcesji tronu z ojca na najstarszego syna, korzystną dla infantów La Cerdy. Sancho jednak wkrótce zaczął wysuwać pretensje do następstwa po ojcu. Zdobył poparcie części rodziny królewskiej oraz znaczącej części elity monarchii. Jednocześnie infanci La Cerdy byli wprawdzie małymi dziećmi, ale za ich prawami stanął rodzony wuj, król Francji Filip III Śmiały. W tle jego polityki znajdowało się też dążenie do przejęcia pirenejskiego królestwa Nawarry, będącego buforem między Kastylią a Francją.

Alfons przez kilka lat lawirował między obiema opcjami. Wreszcie doszło do otwartego buntu infanta Sancha. Część królestwa opowiedziała się po jego stronie. Coraz bardziej schorowany król przeniósł się do wiernej mu Sewilli. Tam też zmarł w kwietniu 1282 r. Sancho IV nie miał problemów z przejęciem władzy nad całą monarchią[8]. Taki był kontekst polityczny, w którym w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIII w. powstawały wielkie alfonsyńskie narracje historiograficzne.

---

[7] O historii tych starań por. J. Valdeón Baruque, *Alfonso X y el Imperio*, „Alcanate", 4, 2004–2005, s. 243–255.

[8] Nieprzychylnie dla Alfonsa opisała owe wypadki kronika jego bratanka: Juan Manuel, *Cronica abreviada*, wyd. M.B. Grismer, R.L. Grismer, Minneapolis 1958. O konfliktach sukcesyjnych czasów

Przydomek „Mądry" w przypadku tego króla znajdował uzasadnienie w jego wszechstronnej aktywności umysłowej. W odbiorze potomnych jej owoce przyćmiły analogiczne poczynania cesarza Fryderyka II oraz króla Aragonii Jakuba I. Na Półwyspie Iberyjskim władcą słynącym mądrością i opieką nad ludźmi pióra był Sancho VI, panujący w latach 1150–1194 król Nawarry[9].

Wyzwanie w polityce Alfonsa stanowiła integracja królestwa. Bunt Murcji okazał się dla króla i jego urzędników szczególnie pouczający. Nieudana czy powierzchowna integracja nie pozwoliłaby Kastylii zostać rzeczywistą potęgą. Tylko dzięki duchowej spoistości i zagwarantowanej lojalności poddanych możliwe stawało się prowadzenie z rozmachem polityki europejskiej, łącznie ze zgłaszaniem pretensji do korony cesarskiej, oraz przeniesienie wojny z muzułmanami na kontynent afrykański. Alfons miał tu przed oczyma pozytywny przykład. Była nim historia Francji niedługo przed jego narodzeniem i za jego życia. Kapetyngowie nie tylko powiększyli domenę, ale też potrafili zintegrować z koroną wielkie lenna, które dominowały jeszcze w XII w.

Działania Alfonsa X na rzecz integracji dotyczyły wielu dziedzin. Najważniejsze okazały się: nacechowane rozmachem reformy w dziedzinie prawa, poparcie wewnętrznej kolonizacji, czyli osadzania ludności chrześcijańskiej na nowo przyłączonych ziemiach oraz aktywność na polu kultury.

Monarcha włożył wielki wysiłek w stworzenie nowych kodyfikacji. *Espéculo de las leyes* (*Zwierciadło praw*) ogłoszono prawdopodobnie podczas kortezów w 1254 r. w Toledo, z przeznaczeniem dla sędziów orzekających na dworze królewskim. Kolejny monumentalny zbiór praw, znany jako *Siete partidas*, choć ukończony już w 1265 r., nie zaczął oficjalnie obowiązywać w królestwie aż do jego ogłoszenia w 1348 r. przez Alfonsa XI. Te zbiory zastąpiły w Kastylii prawo o bardzo długiej metryce – prawo Gotów znane z wciąż kopiowanych w kolejnych stuleciach wersji zbioru *Liber iudiciorum* króla Recceswinta z 654 r.[10] Ze względu na jego długotrwałe funkcjonowanie odwoływanie się w epoce Alfonsa do określeń w rodzaju „prawo Gotów" nie stanowiło bynajmniej maniery retorycznej, lecz odzwierciedlało rzeczywistość prawną.

Alfonsa X w Kastylii zob. A.J. Sanz Martín, *Del consenso al conflicto. Los concejos y la sucesión al trono en el reinado de Alfonso X (1252–1284)*, w: *El acceso al trono: concepción y ritualización. Actas de la XLIII Semana de Estudios Medievales de Estella-Lizarra. 19 al 22 de julio de 2016*, Pamplona 2017, s. 383–392.

[9] O tych analogiach por. np.: K. Kennedy, *Alfonso X of Castile-León Royal Patronage, Self-Promotion, and Manuscripts in Thirteenth-Century Spain*, Amsterdam 2019, s. 16–17; R. Burns, *Stupor Mundi: Alfonso X of Castile, the Learned*, w: *Emperor of Culture. Alfonso X the Learned of Castile and His Thirteenth-Century Renaissance*, red. R. Burns, Philadelphia 1990, s. 7.

[10] Zwięźle o tym zbiorze zob. R. Collins, *Hiszpania w czasach Wizygotów 409–711*, przeł J. Lang, Warszawa 2007, s. 182–187.